

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

JANEZ PREMK, MIHAELA HUDELJA: *TRACING JEWISH HERITAGE: A GUIDEBOOK TO SLOVENIA*. Ljubljana: Research and Documentation Center JAS, 2014, 112 str.

Potem ko je dober poznavalec judovske dediščine na Slovenskem **dr. Janez Premk** pred leti v produkciji Centra judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor zasnoval in realiziral odmevno dokumentarno razstavo *Po sledeh judovske dediščine na Slovenskem*, je po daljšem raziskovanju pripravil še turistični vodnik z enakim naslovom v angleškem jeziku. K sodelovanju je pritegnil dobro poznavalko judovske kulture, **Mihaelo Hudelja**, odlično prevajalko **Nejo Podbevšek** in oblikovalko **Anjo Premk**. Zelo dobra in očitno uigrana ekipa je po skrbnem zbiranju in analizi gradiva pripravila izvrstno delo v angleškem jeziku, ki naj bi že prihodnje leto doživelo še slovensko izdajo. Dopolnjevo z nekaterimi novimi odkritji in z znanstvenim aparatom – tako da bo še pridobilo na strokovni veljavi in pomenu. Knjiga manjšega formata na 112 straneh prinaša osnovne informacije o bogati in doslej še vedno premalo znani judovski dediščini na Slovenskem. Krasi jo barvna naslovnica s podobo mariborske sinagoge, ki je najvažnejši ostanek judovske dediščine v Sloveniji.

Najnovejše delo, ki je izjemen prispevek v zakladnico slovenskega zgodovinopisja o judovski zgodovini in kulturi, nam kljub navidezni skromnosti daje vpogled v ohranjeno judovsko nepremično (materialno) dediščino na Slovenskem in je ena prvih, posvečena temu, pogosto prizrtemu delu slovenske (kulturne) zgodovine. Njen namen je med drugim soočiti velikokrat neobveščeno laično in strokovno javnost s tem pomembnim segmentom skupne zgodovine, ki je nedvomno pomenil vsestransko obogatitev prostora in časa. Spričo povojnih političnih razmer in katastrofalnih posledic holokavsta je prišlo do »zgodovinskega izbrisa spomina« na slovenske Jude, to pa se je posledično odražalo tudi pri odnosu do ohranjene judovske dediščine. Večina premične judovske dediščine je preprosto »poniknila«, ohranjena so le posamezna pričevanja, hranjena v arhivskih, muzejskih in drugih zbirkah. Na žalost je podobna usoda doletela tudi pomemben del nepremične judovske dediščine, med katero gre na prvem mestu omeniti nekdanjo, zdaj porušeno sinagogo v Murski Soboti, delo slovitega madžarskega arhitekta Lipóta Baumhorna. Isto se je dogajalo (in se še dogaja) s številnimi judovskimi spomeniki drugod po Evropi, ki so porušeni, ohranjeni v nezavidljivem stanju ali pa jim je bila spremenjena namembnost. Le redko so bili objek-

ti vrnjeni revitaliziranim judovskim skupnostim, namembnost pa je ostala nespremenjena. Večinoma so bile judovske skupnosti uničene, večji del preživelih pa se je odselil. Pogosto za nekdanjimi sakralnimi objekti ni ostalo niti sledu. To bi se skoraj zgodilo na primeru sinagoge v Beltincih, katere podoba je strokovnjakom uspelo rekonstruirati glede na pričevanje vaščana. Uporaba ohranjene dediščine v kulturne namene, ki upošteva *genius loci* in status nekdanjega objekta, se zdi od vseh možnih sekundarnih namembnosti najprimernejša. To velja tudi za obe ohranjeni sinagogi, mariborsko in lendavsko, ki sta bili v zadnjem desetletju minulega stoletja prenovljeni. Srednjeveška sinagoga v Mariboru predstavlja enega najlepših in najstarejših tovrstnih ohranjenih spomenikov v širšem srednjeevropskem prostoru. Vse faze so bile natančno evidentirane. Po obnovi in odprtju za javnost leta 2001 je najprej začela delovati kot kulturni center, od leta 2010 pa je v njej vseslovenski Center judovske kulturne dediščine, ki počasi postaja središče za proučevanje judovske zgodovine in kulture iz vseh zornih kotov. V knjigi je mariborska sinagoga posebej obdelana in predstavljena, tako kot tudi večina preostale ohranjene dediščine. Posebno mesto med ohranjenimi judovskimi spomeniki imajo pokopališča. Poleg številnih fragmentov srednjeveških nagrobnikov, vezanih predvsem na dve pomembni srednjeveški judovski središči, Ptuj in Maribor, so ohranjena tri judovska pokopališča: v Dolgi vasi pri Lendavi, v Rožni Dolini v Novi Gorici in v Ljubljani. Prvi dve sta izjemni po velikosti, številu in po kulturno-

-umetniški vrednosti spomenikov. Na obeh sta se ohranili pokopališki veži, pri čemer je bila novogoriška po prenovi vse do spomladi 2009 oddajana v najem igralnici. To je nekaj povsem nesprejemljivega in tudi danes namembnost tega objekta ni ustrezno rešena. Presenetljivo se je ohranilo tudi nekaj nagrobnikov judovskih vojakov iz prve svetovne vojne, in sicer na Kidričevem in v Štanjelu. V ta kontekst sodita tudi posnetek improvizirane judovske molilnice iz Novega mesta in nekdanje pokopališče pri dvorcu Blagovna pri Celju, kjer pa gre za bolj žalostno zgodbo. Prikazane so tudi arhivske fotografije nekdanjega judovskega pokopališča v Murski Soboti, ki je bilo preurejeno v spominski park. Fotografsko gradivo je podkrepjeno z dokumentarnim gradivom, to pa daje knjigi dodano vrednost.

Brez dvoma gre za izjemno delo za promocijo slovenskega judovstva in predvsem za vnovično dokazovanje, da je slovenski prostor zaznamovan z judovsko prisotnostjo od najstarejših časov in da so Judje na naših tleh pustili vidne in trajne sledove. K sreči se miselnost in odnos do tega dela dediščine v zadnjem desetletju in pol spreminjata na bolje in javnost je vse bolj seznanja s temi zgodovinskimi dejstvi. Do nedavnega jih praktično ni poznala, na primer niti Mariborčani niso vedeli, da je v mestu ob Dravi ohranjena sinagoga. Danes teh neznank ni več in k boljšemu vedenju pripomorejo prav projekti, kakršen je bil projekt Judovskega arhiva Slovenije pod vodstvom dr. Janeza Premka in sodelavcev o bogastvu judovske dediščine na Slovenskem. Zajet v knjižni izdaji v angleškem jeziku je

zdaj predstavljen tuji in seveda tudi domači javnosti. Ta bo dobila nove informacije še z dopolnjeno slovensko izdajo prihodnje leto.

Marjan Toš

CARL LUTZ IN STEKLENA HIŠA V MARIBORSKI SINAGOGI

Dokumentarna razstava o švicarskem diplomatu, ki je med vojno reševal Jude na Madžarskem in bil razglašen za pravičnika med narodi v Centru judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor, je še en velik prispevek te majhne kulturne ustanove k boljšemu poznavanju tematike reševanja Judov med drugo svetovno vojno v okupirani Evropi.

Mariborski Center judovske kulturne dediščine Sinagoga je ponujal v letošnjem poletju izjemno zanimivo gostujočo razstavo z naslovom *Carl Lutz in legendarna Steklena hiša*. Razstavo z izvirnim naslovom *Carl Lutz and the Legendary Glass House* avtorja **Györgya Vamosa** je pripravila Fundacija Carla Lutza iz Budimpešte. Pripravljena je bila tudi v samostojni nemški in francoski različici ter je do zdaj že gostovala širom po svetu. V Maribor je prišla iz Izraela, predstavljala pa je precejšen logistični podvig. Razstava je zasnovana zgoščeno in jedrnat. Glavni poudarek je na predstavitvi ohranjenih dokumentov, kot so diplomatski dopisi, zaščitna pisma in skupinski potni listi, in na predstavitvi »skrivnega« življenja znamenite

Steklene hiše, ene do 76 zaščitnih hiš za judovske begunce, ki jih je Lutz s pomočjo soproge Gertrud, madžarske judovske zveze in sionističnih organizacij ustanovljal in vodil širom po Budimpešti. Kot je v spremnem katalogu razstave zapisala avtorica slovenske postavitve v mariborski Sinagogi **Marjetka Bedrač**, »se razstava začne s kronološkim pregledom in uvodoma predstavi nekaj najpomembnejših prelomnic iz madžarske zgodovine tik pred drugo svetovno vojno in med njo ter se nadaljuje z Lutzevimi biografskimi podatki; v tem delu je poseben poudarek namenjen kronologiji njegovega diplomatskega službovanja. V nadaljevanju je predstavljeno njegovo diplomatsko službovanje v Budimpešti, sledijo predstavitve izseljevanja Judov v Palestino, skupinski potni listi in zaščitna pisma. Celovito je predstavljena Steklena hiša. V njej je Carl Lutz skupaj z mladimi sionističnimi aktivisti uredil pribežališče za judovske begunce. Delovanju mladih sionistov je v okviru razstave namenjen samostojni pano, razstavna besedila pa sicer dopolnjujejo različni Lutzevi citati in citati rešenih Judov ter kratke biografije nekaterih pomembnih judovskih aktivistov, ki so bili intenzivno vpeti v reševanje Judov iz Budimpešte. Sklepni del razstave je namenjen pripovedi o priznanjih, ki jih je bil Lutz – prav nasprotno kot doma – deležen v tujini.«

Gostovanje v mariborski Sinagogi, ki se počasi uveljavlja kot ustanova s specializiranimi judovskimi zgodovinskimi in (tudi) aktualnimi temami, sta pomagala organizirati upokojeni slovenski diplomat **Ivan Martelanc** in Lutzeva hčerka **Agnes Hirschi**. Pro-